

HÁRY ESZTER

Eltérések és hasonlóságok a felnőttek nyelvi képzésében az Amerikai Egyesült Államokban és Magyarországon

Munkámban szeretném felvázolni, hogy mire összpontosít a felnőttek nyelvoktatása az USA-ban és mire Magyarországon, miért vannak jelentős különbségek az említett két ország felnőtt-nyelvoktatási rendszere között, és mik a jellemző, közös vonások, amelyek mindkét országban megfigyelhetők. Emellett szeretném megvizsgálni, hogy milyen nyelvtanulás iránti motivációs tényezők jelennek meg a felnőtt tanulók életében, és milyen módszerek segítenek abban, hogy a tanuló a választott képzést eredményesen végigcsinálja.

A felnőtt-nyelvoktatásnak Magyarországon még nincs terjedelmes szakirodalma, és mivel munkám során rendszeresen találkozom a felnőtteket a nyelvtanulás folyamán érintő problémákkal, szeretnék választ találni a megfogalmazott kérdésekre, illetve segíteni a tanulókat abban, hogy a nyelvtanulásba fektetett idejük és energiájuk meghozza gyümölcsét.

A felnőttképzési konferenciákon a tanuláshoz kapcsolódó két fogalmat vezettek be a köztudatba: az egyik a *tanuló társadalom*, a másik az *élethosszig tartó tanulás*. Mindkettőnek a jelentősége abban rejlik, hogy a folyamatos, rendszeres tanulást helyezi előtérbe. Az, hogy valaki kikerült a szervezett oktatási formákból, még nem jelenti azt, hogy befejezheti a tanulást. *Prof. Peter Jarvis* a PTE TTK FEEFI-ben az élethosszig tartó tanulás jelentőségéről tartott előadásában fogalmazta meg, hogy napjainkban 8 év alatt nagyjából elévül az az ismeretanyag, amit megtanultunk. Folyamatos tanulásra van tehát szüksége az egyénnek ahhoz, hogy hatékonyan tudjon dolgozni, megfelelően informált legyen, valamint szakmájában eredményeket tudjon felmutatni. Először a tanulás iránti igényt kell kialakítani, majd a tanuláshoz megfelelő képzési programot biztosítani.

A nyelvtanulás iránti igény a fiatalabb korosztály életének ma már szerves része, ellentétben a felnőttekkel, akik számára a nyelvtanulás, mint külső kényszer jelentkezik. Ritkán tanul egy felnőtt azért, mert érdekesnek tartja a témát, vagy mert annyi szabadideje van, hogy azt pl. nyelvtanulásra szeretné fordítani. Az időhiány, vagy a korábbi sikertelenség a nyelvtanulásban nagyon gyakran demotivációs tényezőként hat.

A huszadik század végén, amikor az Internet használata a mindennapi élet részévé vált, az ismeretek megszerzéséhez gyakran elengedhetetlen a megfelelő szintű nyelvi és számítógépes ismeret. Ezek hiánya a mindennapokban megélhetési problémákat okozhat, mivel könnyen a munkahely elvesztéséhez vezethet.

Ma Magyarországon a 35 év felettiak alig találnak munkát, legalábbis erre lehet következtetni az álláshirdetésekből, amelyek tanúsága szerint a munkaadók jelentős hányada a 35 év alattiakat részesíti előnyben.

Hazánkban a felnőttek nyelvtanulásának elsődleges célja felkészülni arra, hogy a választott (államilag elismert) nyelvvizsgán megfelelő eredményt érjenek el mind szóban, mind írásban. Az így szerzett bizonyítvány hozzájárul ahhoz, hogy a munkaerőpiacon versenyképesek legyenek, és a jobb álláslehetőségekre kiírt pályázataik kedvező elbírálásban részesüljenek. A nyelvvizsga bizonyítvány megszerzése a felsőoktatásban tanuló felnőttek számára is komoly jelentőséggel bír, mivel Magyarországon a felsőfokú diploma megszerzésének egyik feltétele az intézmény által előírt alapfokú vagy középfokú, többnyire C típusú nyelvvizsga sikeres letétele. Felnőtt nyelvtanulók alatt dolgozatomban azokat a 18 év feletteket értem, akik nem nappali főiskolai vagy egyetemi képzésben vesznek részt.

Az Egyesült Államokban a felnőttek számára szervezett nyelvvoktatás alatt ezzel szemben elsősorban az *angol mint idegen nyelv* oktatását értik¹, ami gyakran magában foglalja az írni-olvasni tanítást is. Az országba érkezők között magas azoknak a száma, akik még anyanyelvükön sem tudnak írni, olvasni. Az USA-ban az állampolgárság megszerzésének egyik feltétele az angol nyelv megfelelő szintű ismerete, ami lehetővé teszi az egyén számára, hogy megértse magát a saját közösségén kívül is. A nyelvvoktatás egyik fontos feladata tehát, hogy az országban letelepedett bevándorlóknak segítséget nyújtson a beilleszkedésben, ami nemcsak a célszág kultúrájának megismerését jelenti, hanem az *angol mint idegen nyelv* és egyben legfontosabb kommunikációs eszköz elsajátítását is. Emellett az angol nyelvű kommunikációs készség munkaerőpiaci versenyképességet is jelent, hasonlóan a számítástechnikai ismeretekhez.

A nyelvi képzésben való részvételre egy előzetes szintfelmérő vizsga után van lehetőség. Ez a vizsga az Egyesült Államokban a San Diego Community College körzetén belül a jelentkezők nagy létszáma ellenére szóban történik, mivel a tanulni akarók között sokan még az anyanyelvükön sem tudnak írni, olvasni, viszont lehet, hogy egyszerűbb angol kérdésekre ha hibásan is, de tudnak válaszolni. A szintfelmérő vizsgát lebonyolító tanárok spanyolul is beszélnek, hogy azokkal a jelöltekkel, akik nem értenek angolul, kommunikálni tudjanak. A vizsga kb. 10 perces, és minden jelentkező ugyanazt a feladatsort kapja.²

Magyarországon a Pécsi Tudományegyetem Idegen Nyelvi Titkársága (PTE INYT) által indított tanfolyamok előtt zajló szintfelmérés a nyelvvizsga előkészítő tanfolyamok esetén írásban és szóban történik, a munkanélküli képzésre jelentkezőknél nagyobb hangsúly helyeződik a szóbeli meghallgatásra. Ennek oka, hogy a személyes beszélgetés során a vizsgáztató tanár igyekszik kideríteni, hogy a jelölt alkalmas-e egy adott óraszámú tanfolyam során a célként kitűzött nyelvvizsga letételéhez szükséges nyelvi ismereteket és készségeket elsajátítani. A szóbeli meghallgatás keretében a szintmérést végző nyelvtanárok a jelölt szociális helyzetét, pszichés állapotát is igyekeznek megismerni/feltárni, mivel a nyelvi csoportok kialakításánál ezek a szempontok is szerepet játszanak.

---

¹ Fathman-Rosenberg.

² Bitterlin-Culver.

A PTE Természettudományi Kar Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetben (FEEFI) kidolgozott és 1999. decemberéig működő nyelvi szintfelmérő vizsgarendszer a hallgatók nyelvtanulásának folyamatos irányítását, ellenőrzését és motiválását tűzte ki célul. A hallgató írásbeli és szóbeli nyelvi szintmérő vizsgájának eredménye alapján szemeszterenként tájékoztatást kapott arról, hol tart a tanulásban, és még mit kell elsajátítania ahhoz, hogy az előírt nyelvvizsgát sikeresen letegye. 2000. februárjáig a PTE TTK FEEFI, anyagi és szervezési okok miatt a hallgatók számára nyelvi képzést nem tudott biztosítani, ezt ellensúlyozandó folyamatosan nyomon követte nyelvtudásuk fejlődését, ezzel is segítve és motiválva őket arra, hogy a nyelvvizsga bizonyítványt a megadott határidőig megszerezzék.

Úgy gondolom, hogy felnőtt tanulók esetén a szintfelmérő vizsgák során kiderül az is, mennyire motivált a jelölt, mi a célja, hol tudja majd a későbbiekben hasznosítani a megszerzett tudást. Magyarországon egyre több nyelviskola van, viszont egyre csökken a fizetőképes kereslet. A költségtérítéses nyelvtanulásra jelentkezők számának csökkenése miatt üzleti okokból gyakran nem azonos tudásszintű hallgatók kerülnek egy csoportba, ami rontja a hatékonyságot, hátráltatja a megfelelő haladást.

A felnőtt-nyelvoktatásnak mindkét vizsgált országban komoly nehézségeket kell leküzdenie. A nyelvoktatás ezen területe Magyarországon ma csak minimális mértékben jut állami támogatáshoz. Elsősorban a közoktatás feladata lenne, hogy a diákokat legalább egy idegen nyelvből középfokú szintű nyelvtudáshoz juttassa. Hazánkban a magánszféra egyre nagyobb szerepet vállal abban, hogy a nyelvtanulás iránti igényeket kielégítse, így a felnőtt-nyelvoktatás nagyobb hányada nyelvoktatásra specializálódott vállalkozások keretében folyik. Ennek költsége azonban sokkal magasabb, mint az állami intézményekben biztosított képzések, tanfolyamok díja.

Nehezen összeegyeztethetőek a *szakmai feladatok* és az *üzleti érdekek*. Bármelyik sérül, az vagy a hatékonyság, vagy a gazdaságosság rovására történik. Ha kics csoportokban folyik az oktatás, könnyebb jó eredményt elérni, viszont a költségek esetenként megfizethetetlenül magasak lehetnek. Egy nagy létszámú csoporttal lassabban érhető el fejlődés, ellenben a magasabb létszám alacsonyabb költséget jelenthet a tanulóknak, ami a jelentkezők számának további növekedését eredményezheti.

Magyarországon számos olyan hirdetéssel találkozhatunk, amely eredményes nyelvtanulást ígér irreálisan rövid idő alatt. Nagy lenne az igény az ilyen típusú nyelvoktatásra, de a multi-reklámokon, óriásplakátokon hirdetett nyelvi tananyagok, nyelvkurzusok inkább csak ígéreteket, mint a tényleges nyelvtudás megszerzésének valós lehetőségét jelentik. A hirdetések szövege többnyire azt sugallja, hogy nem kell nagy idő- és energia-befektetés ahhoz, hogy valaki néhány hét/hónap alatt középfokú nyelvvizsgával dokumentálható nyelvtudást szerezzen. Az ilyen reklámszövegek elhitetik a tanulóval, hogy pl. a diploma megszerzéséhez elegendő az utolsó félévben elkezdni a nyelvtanulást, hiszen az eredmény ilyen rövid idő alatt is elérhető lesz. Nem csoda, ha a tanulók motiváltsága, rendszeres nyelvtanulása folyamatosan csökken, amikor naponta bombázzák őket a fent említett ígéretekkel, és ki ne menne a kisebb ellenállás irányába?

Ezzel ellentétben áll az az intenzív módszer, amit az Egyesült Államokban dolgoztak ki a védelmi nyelvoktatási intézetben (Defense Language Institute), amivel rövid idő alatt tudtak látványos eredményeket elérni. Ez az oktatási forma azonban napi 8, vagy annál is több órás tanulást jelentett.³

Itt szeretném megemlíteni, hogy a nyelvviskolák egy része megpróbál olyan egyedi filozófiát kialakítani, amitől a kurzusok eladhatóbbá válnak, de nem biztos, hogy ezek szakmailag megfelelő nyelvoktatási programokat is jelentenek. Úgy gondolom, hogy érdekes képet kaphatnánk a felnőtt nyelvtanulók, illetve tanulni vágyók motivációjáról, ha megvizsgálnánk, miért választják a fent említett két nyelvtanulási lehetőséget, milyen elvárásokkal jelentkeznek valaki egy intenzívnek nevezett tanfolyamra, és mennyire elégedett az elért eredménnyel a kurzus végén.

Magyarországon számos olyan módszer bevezetésével próbálkoznak, amivel lerövidíthető vagy hatékonyabbá tehető a nyelvtanulás folyamata. Ezek közül itt egyet szeretnék kiemelni: a távoktatást. Ennek hazánkban a nyelvoktatás terén még nincsenek jelentős hagyományai, de célja az esélyegyenlőség növelése pl. kis településeken, ahol nehezebb megfelelő, magas színvonalú nyelvtanfolyamot találni. A távoktatással kapcsolatban felmerülő problémák közé tartozik, hogy sokan szkeptikusak a módszerrel szemben, kevés a hozzáférhető, jól használható tananyag, hiányzik a megfelelő technika, ami hátráltatja a távoktatásban rejlő lehetőségek kiaknázását.

Az USA-ban jelentős hagyományai vannak ennek a tanulási, oktatási formának. Sok nyelvi központban kidolgozták a távoktatáshoz kapcsolódó konzultációs rendszert, amelynek keretében a tanárnak a szerepe inkább egy tanácsadóéhoz hasonlít, aki a tanulás és a készségfejlesztés folyamatát felügyeli, és a felmerülő hibákat korrigálja. Ezzel az oktatási módszerrel elsősorban azokban az intézményekben értek el eredményeket, ahol megoldott volt a megfelelő segítségnyújtás biztosítása, és ahol lehetőség volt arra, hogy a szükséges számítógép-felhasználói ismereteket is elsajátíthassák a jelöltek.

Magyarországon állami támogatást élveznek azok a programok, amelyek szakképzett munkanélküliek számára biztosítanak nyelvi képzést, vagy amelyek szakképzéssel párosítják a nyelvoktatást, ezzel is növelve a résztvevők elhelyezkedési esélyeit. A szakképzett munkanélküliek nyelvoktatási programját úgy tervezik, hogy a résztvevő napi négy órában tanórai oktatásban vesz részt, majd otthon a másnapi órákra készül, aminek idejét általában szintén 4 órányira tervezik. A program így megfelel egy teljes munkaidős állásnak. A finanszírozók egy része csak a nyelvtanfolyam rendszeres látogatását és az órákra való készülést írja elő, és nem, vagy csak részben szankcionálja az eredménytelen vizsgát. Jelentősen nagyobb a motiváció azoknak a hallgatóknak a körében, akiknek a vizsgán való megjelenés nem elegendő a teljes képzési és vizsgaköltség igénybevétele. Sikertelen vizsga esetén a képzési költség megtérítésének kötelezettsége jelentős tanulásra motiváló (kényszerítő) tényező.

Az Egyesült Államokban a bevándorlók számára szervezett nyelvtanfolyamokat állami költségvetésből és adományokból finanszírozzák. A bevándorlók keresete annyira alacsony, hogy abból nem tudnák a szervezett nyelvok-

---

³ Bárdos.

tatásban való részvételt biztosítani sem gyermekeik, sem önmaguk számára. A szövetségi kormány elé 1999-ben került, az oktatást támogató költségvetésben az elnök 190 millió dollár plusz támogatást kér a felnőttek számára szervezett angol mint második nyelv képzések számára. Ezek a programok a bevándorlók írás-olvasás készségének, valamint nyelvtudásának fejlesztését célozzák meg⁴.

Hasznos tapasztalatokat gyűjthettem, amikor New York közkönyvtárának Aguilar nyelvi központjában lehetőségem nyílt arra, hogy az ott tanuló hallgatókkal beszélgessek és megnézzem, milyen környezetben és milyen hozzáállással tanulják az angolt mint idegen nyelvet. Az első meglepetést az okozta, hogy a jelenlevők átlagéletkora kb. 50 év lehetett; Magyarországon a tanulócsoporthoz átlagéletkora eddigi csoportjaimban alig haladta meg a 27 évet. A lelkesedés, ami az arcokon tükröződött, számomra azt bizonyította, hogy egy 50 év körüli tanuló is motiválható a nyelvtanulásra. Magyarországon ritkán találkozunk 45 év feletti nyelvtanulóval. E korosztály képviselői közül sokan megfogalmazzák, nekik már nincs értelme belevágni valami újba, pl. a nyelvtanulásba, hiszen úgysem látják majd gyakorlati hasznát az új ismeretnek. Az USA-ban számos *nagymama* tanul azért angolul, mert ez lehetővé teszi számára az unokákkal való kommunikációt. Sokak számára a nyelvtanulás szabadidős program, ami segít az elszigeteltség felszámolásában azáltal, hogy egy csoporthoz való tartozást biztosít.

Az USA-ban a tanulás érték. Megbecsülik azt, aki szabadidejét önmaga továbbképzésére fordítja. Ez az egyik magyarázata annak, hogy pl. egy nagyváros kisebbségi negyedében felnéznek arra, aki tanul, mert ezáltal neki könnyebb lesz egzisztenciát biztosítani önmaga és családja számára. Ann K. Fathmann és Kara Rosenberg előadása példát mutatott arra, hogy milyen komoly motivációs tényezőként hat a gyerekekre az, ha szüleiket tanulni látják, és látják azt, hogy szüleiknek is meg kell küzdeni az ismeret megszerzéséért. A megszólaltatott két gyerek büszke volt arra, hogy szüleik rendszeresen iskolába járnak, és közösen csinálják a házi feladatokat. Ez egyben a családi összetartást is segítette. Helmer Duverge közreműködésével, (National Center for Family Literacy, Kentucky) kidolgozásra került egy olyan program, ahol a bevándorló családokban együtt tanul a gyerek a szülővel, reggel együtt mennek iskolába, és hasonló házi feladatokat kapnak. Ezt a programot bevezették a navajo indián rezervátumban is. A navajo a legnépesebb indián rezervátum. Itt a legmagasabb a munkanélküliség aránya.⁵ A családok állami támogatásból tengődnek, ezért jelentett segítséget számukra a program bevezetése, ami nemcsak nyelvvoktatást jelent, hanem többek között az írástudatlanság felszámolását is megcélozza. A New-York-i tapasztalattal ellentétben a tanulók között itt sokan nem elég motiváltak, mert évtizedeken át éltek segélyből, és több generáción keresztül alig volt valaki a családban, aki dolgozott. A munkavállaláshoz kapcsolódó tapasztalatok hiánya okozza sok navajo családnál azt, hogy nem értik, miért van szükségük a tanulásra, amikor a jelen körülmények között is megélnek.

Eddigi tanfolyamaim alakalmával talákoztam néhány olyan szülővel, akit elsősorban az motivált a nyelvtanulásra, hogy otthon a gyerekeivel közösen megtudják csinálni a házi feladatot. Volt olyan, aki kihívásként élte meg azt, hogy a

---

⁴ McAdam.

⁵ Stevenson.

gyerekeinek tudjon újat mondani, el tudjon magyarázni egy adott nyelvtani jelenséget, ha azt a gyerek az iskolai magyarázat alapján nem értette meg. Találkoztam olyan tanulóval is, aki a tanfolyam után a gyerekeivel való közös tanulástól várta azt, hogy a tudását szinten tudja tartani.

A magyarországi felnőtt nyelvtanulók nagy többsége azonban a nyelvtanulást szükséges rosszként éli meg, aminek csak addig van értelme, amíg a diplomát kézhez nem kapja. A hallgatóktól kapott információk alapján vontam le azt a következtetést, hogy sokan közülük a nyelvtanulást feleslegesnek tartják, hiszen nyelvtudásukat csak a legritkébb esetben tudják kamatoztatni munkahelyükön, és a nyelvtanulásra fordított időt és energiát jobban tudták volna hasznosítani máshol. A tanulók jelentős része, talán éppen az előbb említettek miatt, úgy gondolja, hogy hasonlóan más tantárgyakhoz az idegen nyelv ismerete is rövid idő alatt megszereshető, a gyakorlat azonban ennek mindig az ellenkezőjét bizonyítja.

Jó lenne megoldást találni arra, hogyan lehetne olyan körülményeket teremteni Magyarországon, hogy a felnőtt tanulók érezzék a nyelvismeret előnyeit, és ne csak a kötelező rosszat lássák a nyelvtanulásban. Az eddigi tanítási tapasztalataim alapján úgy érzem, hogy még sokat lehetne tenni ezen a téren. Motiváció szempontjából nagy jelentőséggel bír, hogy a felnőtt csoportot oktató tanár hogyan viselkedik, hiszen egy felnőttekből álló csoport egészen más hozzáállást, tanítási módszereket vár a tanártól, mint egy középiskolásokból, vagy kisgyerekekből álló csoport. Eltérő szempontokat kell figyelembe venni egy felnőtt csoport számára készülő tananyag összeállításakor, fontos, hogy milyen a csoport összetétele, milyen nyelvtanulási szándékkal érkeztek a résztvevők, milyen eredményt várnak el a tanfolyam végére, van-e vizsgakötelezettségük, stb. A felnőtt tanulóknak eleinte nehézséget okoz visszazokni az iskolapadba. Sokan évtizedekkel korábban tanultak utoljára, és már az is problémát jelent számukra, hogy miként fogjanak bele ismét a tanulásba, milyen módszerekkel érdemes próbálkozniuk, hogy a tanulásra fordított idő hasznos legyen.

Meghatározó, hogy mennyire veszi figyelembe a tanár a hallgatók tanulási tempóját, és mennyire ragaszkodik ahhoz, hogy az előírt anyagot leadja. Sokszor okoz nehézséget a fent említett tényezőknek az egyensúlyban tartása. A türelem kulcsfontosságú jellemzője a felnőtteket oktató tanárnak. A tapasztalatok bizonyítják, milyen fontos a felnőtt tanulóknak, hogy a tanár kivárja, amíg megfogalmazzák a helyes megoldást.

Felnőtt csoportoknál, mivel más a motiváció, kevesebb gondot okoz a fegyelmezés. Mindenki tudja, miért vesz részt a képzésben, valamint hogy csak akkor kaphat hatékony segítséget (a befizetett tanfolyami díjért), ha önmaga is tesz valamit a kitűzött cél elérése érdekében. A tanárnak lényeges szerepe van abban, hogy a tananyagot, ha kell, időközben igazítsa a csoport igényeihez. Ha a tanulókat nem érdekli pl. az asztalos mesterségről szóló lecke, akkor ne ragaszkodjon görcsösen a tankönyvhöz, hanem a leckében szereplő nyelvtant próbálja meg olyan szövegkörnyezetben bemutatni, ami közelebb áll a csoport érdeklődéséhez. Felnőtt tanulók akkor érzik hasznosnak a tanulást, ha olyan ismeretek, készségek birtokába juthatnak, amit munkájuk, szabadidejük során felhasználhatónak vélnék. Az Egyesült Államokban egy nővérekből álló csoportban fokozatos lemorzsolódás volt észrevehető. Eleinte nem értették ennek az okát, majd rájöt-

tek, hogy a felhasznált tananyag annyira távol állt a tanulók érdeklődési körétől, hogy nem értették miért van szükségük az adott szókincsre, miért kell olyan szövegeket olvasniuk, ami nem érdekli őket. A folyamatos lemorzsolódás röviddel azután megszűnt, és az órákon való részvételi arány is emelkedett, hogy a nővérek a szakmájukhoz kapcsolódó szövegeken keresztül sajátították el a nyelvtani ismereteket, és bővítették a szókincsüket.⁶

A tanárnak a felnőtt tanulókat felnőttként kell kezelnie. Egyenrangú partnernek kell tekintenie a tanulót, aki önálló személyiség, saját gondolatokkal, tapasztalatokkal, kialakult életformával. Ezeket a szempontokat érdemes figyelembe venni a tanórák során, mivel a tanulási folyamat egyik fontos eleme, hogy a tanuló megfogalmazhassa saját véleményét, és azt ütköztesse mások elképzeléseivel, gondolataival. Középfokú nyelvtudással rendelkező csoportokban nagyszerű vitákat lehet provokálni, ha a téma a tanulók érdeklődési köréhez közel áll, vagy ha az a hétköznapiakban is gyakran vitatott kérdéskörhöz tartozik.

A feladatok megfogalmazásánál rendkívül fontos, hogy a hallgatók pontosan értsék, mi a feladat lényege. Ha ez egyértelmű számukra, akkor jobban tudnak koncentrálni a feladat megoldására, irányuljon az akár egy nyelvtani jelenség begyakorlására, vagy éppen egy témakör szavainak átisméltésére. Azok a feladatok, amelyek a „levegőben lógnak”, azaz nem kapcsolódnak sem az új anyaghoz, sem egy már elsajátított anyag részhez, bármilyen jól felépítettek is, ritkán érnek célra. Minden feladatot végig lehet játszani felnőtt tanulókkal is, csak arra kell figyelni, hogyan vezetjük be a feladatot.

Bibliográfia

- American Language Review, 1999. március-április
BÁRDOS Jenő: A nyelvtanítás története, Veszprémi Egyetem, 1993.
BIRGIT, Harley: Age in Second Language Acquisition, College-Hill Press Inc., 1986.
BITTERLIN, Gretchen - CULVER, Marthy Platt: Effective Placement System for Adult Level c. előadása, TESOL közgyűlés, NYC, 1999. márc. 9-13.
CORRÍA, Ignazio Lopez: Motivating EFL Learners, Forum, 37.évfolyam, 2. szám, 1999. április-június.
FATHMAN, Ann K. - ROSENBERG, Kara: Teaching and Motivating Older Adult Learners, TESOL közgyűlés, NYC, 1999. márc. 9-13.
LEWIS, Marilyn: (szerk.), New Ways In Teaching Adults, TESOL, Inc. 1997.
LOTHIAN, Trudy: The Older Adult Learner c. workshop, TESOL közgyűlés, NYC, 1999. márc. 9–13.
MCADAM, Maryln: US Federal Update, TESOL Matters, 9. évfolyam, 2. szám, 1999. április-május.
MICHENER, James A.: This Noble Land, Fawcett Columbine, Ballantine Publishing Group, 1996.
STEVENSON: American Life and Institutions, Ernst Kleg Verlag, Stuttgart, 1987.

---

⁶ Corría.